

TEREZA KABELÁČOVÁ

LITEVSKÁ DEMINUTIVA

Abstract

The article is a survey of Lithuanian derivative suffixes used for formation of diminutives. The individual suffixes are described with respect to how often are they used, their precise meaning or whether they are used for formation of another words except these with diminutive meaning. Examples and Slavic counterparts, if such can be found, are given. Furthermore the suffixes are classified according to the formants that form them. Except the formant -l-, prevalent in Lithuanian, and the -k-, prevalent in the Slavic languages, there are formants -t- and -n- - for some of which it is possible to find Slavic parallels - and -z-, -ž-, -š-, for which Slavic parallels do not exist. At the end a synoptic table of suffixes is presented.

Keywords

Lithuanian; Slavic; diminutive; suffix; derivation

Litevština je považována za významný archaický jazyk v rodině indoevropských jazyků; zde má mnoho společného zvláště s jazyky slovanskými. Podobné rysy lze najít zejména v oblasti lexikální, fonetické a morfologické. Do posledně jmenované oblasti spadají, mimo jiné, také jmenné derivační sufixy, k nimž se řadí i sufixy deminutivní. O nich bude tento článek. Kategorie deminutiv bývá bohatě rozvinuta ve flektivních jazycích. Naopak, jazyky analytické vyjadřují tuto gramatickou kategorii obtížně, zpravidla lexikálními opisy. Litevština je jazyk s bohatě rozvinutou flexí a deminutiva patří k mimořádně produktivním derivačním modelům, zvláště pak v lidových písních. Jak konkrétně vypadají litevské deminutivní přípony vedle slovanských? Ačkoliv se formant *-k-*, charakteristický pro slovanské jazyky, v litevštině uplatňuje málo a formant *-l-*, který převládá v litevštině, se ve slovanských jazycích neuplatňuje (Zinkevičius 1998, 2–9), disponuje litevština ještě dalšími deminutivními sufixy s jinými formanty. Ty se sice produktivností nevyrovnají výše zmíněným, nicméně není možné je zcela opomenout. Zde jsou přípony seřazené od nejproduktivnějších po méně obvyklé: *-elis, -ė; -ėlis, -ė; -(i)ukas, -ė; -(i)utis, -ė; -aitis, -ė; -ytis, -ė; -ulis, -ė; -užis, -ė; -iūkštis, -ė; -okšnis; -šė; -inas, -a; -ušis, -ė; -išius(-is), -ė; -ilis(-ius), -ė; -ėzas;*

-ikė; -(i)okas, -ė; -iotė; -etė.¹ Tyto sufixy modifikují původní význam a pojmenovávají věci, které jsou malé, nebo věci, které jsou příjemné či milé. Mohou nést i oba tyto významy současně. Kromě toho mohou mít také význam pejorativní či augmentativní, neboť litevština pro takové významové odstíny nemá žádné jiné zvláštní morfologické prostředky (Ambrazas 2005, 87–93).

Následuje pojednání o jednotlivých deminutivních sufixech:

Přípony *-elis*, *-ė* a *-ėlis*, *-ė* se užívají především k odvozování slov, která vyjadřují, že je pojmenovávaná věc malá nebo příjemná, např.: *tėvelis* „tatínek“: *tėvas*, *žodelis* „slovičko“: *žodis*, *galvelė* „hlavička“: *galva*, *dobilėlis* „jetelíček“: *dobilas*, *piemenėlis* „pasáček“: *piemuos*, *ašarėlė* „slzička“: *ašara*. Kromě deminutiv přípona *-elis*, *-ė* tvoří nomina agentis, např. *šypelis* „posměváček“, slova s různými konkrétními významy, např. *birželis* „červen“, slova, jejichž původ nelze zcela jasně či jednoznačně určit: *erelis* „orel“, *karvelis* „holub“, a příjmení, např. *Juodelis*. Přípona *-ėlis*, *-ė* tvoří slovesná substantiva označující osobu, jejíž stav je charakterizovaný významem slovesa, např. *pabėgėlis* „uprchlík, zběh“, *numirėlis* „umrlec“, *išlepėlis* „rozmažený člověk“, *atsiskyrėlis* „odpadlík“, různé názvy rostlin a hmyzu: *dilgėlė* „kopřiva“, *skruzdėlė* „mravenec“ atd. (Otrėbski 1965, 114–120; Skardžius 1996, 176–181). Tyto dva sufixy mají paralely ve slovanských příponách *-el’b*, která tvoří odvozeniny od sloves i podstatných jmen: nomina agentis, deminutiva i nemotivované výrazy, a *-ėl’b*, tvořící názvy činností, stavů a nástrojů, odvozeniny od sloves i podstatných jmen (Sławski 1974, 107–108).

Sufix *-(i)ukas*, *-ė* tvoří nejčastěji deminutiva, například *ragiukas* „růžek“: *ragas*, *pirštukas* „prstík“: *pirštas*, *peiliukas* „nožik“: *peilis*, *peikiukė* „myšička“: *pelė*. Užívá se i pro pojmenování zvířecích mláďat: *paršiukas* „selátko“: *paršas*, *kačiukas* „kotě“: *katė*, *žąsiukas* „house“: *žąsis*. Kromě deminutiv tvoří přípona *-(i)ukas*, *-ė* další slovesná, případně jmenná, substantiva: *plepukas* „mluvka“, *slapukas* „ten, kdo se schovává“, *mėsukas* „člověk, který má velmi rád maso“, *pagrandinukas* „poslední dítě v rodině“, vlastní jména a názvy: *Gauptukas* „Gauptisův syn“, *Barzdžiukas* (příjmení), *Dubukas* (jezero), slova, jejichž původ není zcela jasný: *meičiukas* „nevelké prase, sele“ (Otrėbski 1965, 381–383; Skardžius 1996, 136–139). Ve slovanských jazycích tomuto sufixu odpovídají přípony *-ькь* a *-ькь*. Uplatňují se zvláště při tvorbě deminutiv, ale i nomin agentis (i s pejorativním nádechem), názvy ptáků a zvířat, slouží také pro substantivizaci číslovek a přídavných jmen (Sławski 1974, 93).

Sufix *-aitis*, *-ė* se užívá opět především pro deminuci: *langaitis* „okénko“: *langas*, *žvirblaitis* „vrabeček“: *žvirblis*, *ėglaitė* „smrček“: *ėglė*. Dále se jeho pomocí tvoří také pojmenování, která vyjadřují, že označovaná věc nebo osoba někam či

¹ Seznam litevských deminutivních sufixů je zde uveden podle příručky *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (Ambrazas 2005), která mapuje současný stav spisovného jazyka. Například Saulius Ambrazas v díle *Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai veidiniai* (Ambrazas 2000) uvádí rozsáhlejší seznam přípon, včetně nářečních, jejich apofonické a paradigmatické varianty apod.

k někomu patří (včetně příjmení a názvů měst). Například *ponaitis* „syn pána“: *ponas, sūnaitis* „vnuk“: *sūnus, Jonaitis* (příjmení od vlastního jména): *Jonas, Jonaičiai* (název vesnice): *Jonas*. Kromě toho se tento sufix užívá k tvoření pojmenování od různých slovních základů a takto vzniklá slova mívají nejrozmanitější významy, např. *édimaitis* „jídlo“, *mažutelaitis* „maličký“, *beržynaitė* „březina, březový háj“, *tarnaitė* „služka“ (Otrębski 1965, 261–262; Skardžius 1996, 358–360). Přípona *-aitis, -ė* má zřejmě stejný původ jako další litevské přípony *-ėitis, -ė* (případně *-ietis, -ė*) a *-ytis, -ė* (Skardžius 1996, 361). K posledně jmenovanému sufixu pak lze ve slovanských jazycích nalézt odpovídající protějšek, a to *-it'ь* (Sławski 1976, 60). Více o něm níže.

Pomocí přípony *-ytis, -ė* se tvoří například tato deminutiva: *brolytis* „bratříček“: *brolis, šunyitis* „pejsek“: *šuo, rankytė* „ručička“: *ranka*. Kromě nich přípona *-ytis, -ė* tvoří také patronymika a vlastní názvy, např. *Labutyte* „dcera Labutise“, *Laisvytis* (řeka), dále slova s nejrůznějšími významy, např. *negerytė* „něco špatného“ (Otrębski 1965, 257–259; Skardžius 1996, 355–357). Ve slovanských jazycích této příponě odpovídá sufix *-it'ь*, jehož pomocí se tvoří patronymika, obecně slova vyjadřující původ či náležitost k něčemu a deminutiva, názvy mladých zvířat a hypokoristika (Sławski 1976, 55–60).

Přípona *-ulis, -ė* často pojmenovává malé či příjemné věci: *tėtulis* „tatínek“: *tėtis, motulė* „matička“: *motė*. Tvoří nomina agentis, např. *murmulis* „ten, kdo si něco mumlá“, *numirulis* „umrlec, zemřelý“, názvy nositelů určité vlastnosti nebo mající k něčemu vztah: *bičiulis* „člověk, se kterým má někdo společné včely; dobrý přítel“, *gerulis* „dobrák, dobrý člověk“ (Otrębski 1965, 127–128; Skardžius 1996, 186–189). Ve slovanských jazycích najdeme obdobu tohoto sufixu v příponách s *-ьl'ь*, které tvoří nomina actionis a agentis a další pojmenování od substantiv a adjektiv (Sławski 1974, 111).

Následující dvě přípony, *-inas, -a* a *-ikė*, mají také své protějšky ve slovanských jazycích, ale v litevštině jsou málo užívané. Pomocí sufixu *-inas, -a* se tvoří slova, která označují jak malé věci, tak i velké, např. *langinas* „úplně malé okno“: *langas, jautinas* „dobře stavěný býk“: *jautis, kirminas* „velký červ“: *kirminis*. V dnešní litevštině se však běžně užívají zvláště dva tvary: *vaikinas* „mladík, kluk“ a *mergina* „dívka“. Dále tento sufix tvoří slovesná adjektiva, např. *skubinas* „spěšný“, *kupinas* „kypící, plný (např. energie)“, adjektiva od substantiv, např. *kieminas* „domácí, co žije na dvoře“, *purvinas* „špinavý, zablácený“, názvy zvířecích samců, např. *avinas* „beran“, *katinas* „kocour“, a slova s různými dalšími významy, např. *slibinas* „drak“ (Otrębski 1965, 184–188; Skardžius 1996, 239–243). Obdobou tohoto sufixu ve slovanských jazycích je přípona *-ьнъ*, která se připíná k substantivům i adjektivům, a tvoří tak nová slova s různým významem (Sławski 1974, 136).

Přípona *-ikė* je uvedena pouze ve tvaru pro femininum, protože v maskulinu deminutivní význam nenese. Například *rankikė* „ručička“: *ranka, antikė* „kačenka“: *antis, Onikė* „Anička“: *Ona*. Dále se její pomocí tvoří názvy zvířecích chlévů, např. *avikė* „ovčín“ Jako forma feminina od sufixu *-ikas* tvoří substantiva od adjektiv, např. *didikė* „šlechtična“, nomina agentis, např. *siuvikė* „švadlena,

krejčová“, *lojikė* „ta, která štěká“ (Otrębski 1965, 276–277; Skardžius 1996, 131). Pro sufix *-ikė* je možné nalézt obdobu ve slovanské příponě *-ьcb*, která slouží především k substantivizaci adjektiv a odvozování od podstatných jmen, včetně deminutiv (Slawski 1974, 99–101).

Ze zbývajících deminutivních sufixů, které k sobě nemají slovanský protějšek, je nejvýznamnější přípona *-(i)utis*, *-ė*. Kromě deminutiv (např. *pirštutis* „prstík“: *pirštas*) tvoří nomina agentis, nomina actionis, názvy ptáků, vlastní názvy a slova s různými dalšími významy. Ostatní sufixy, *-užis*, *-ė*; *-(i)ūkštis*, *-ė*; *-okšnis*; *-šė*; *-ušis*, *-ė*; *-išius* (*-is*), *-ė*; *-ilis*, *-ė*; *-ėzas*; *-(i)okas*, *-ė*; *-iotė*; *-etė*, se užívají zřídka. Mohou mít čistě deminutivní význam (sufixy *-ušis*, *-ė*, *-užis*, *-ė*, *-(i)ūkštis*, *-ė*, např. *tėtušis* „tatínek“: *tėtis*, *brolužis* „bratříček“: *brolis*, *namiūkštis* „domek“: *namas*), ale i negativní nádech či pejorativní význam (sufixy *-ėzas* a *-šė*: *vaikėzas* „dospívající, výrostek“: *vaikas*, *bobšė* „babka“: *boba*), mohou vyjadřovat, že se pojmenovávaná věc nějakým způsobem vymyká normě (sufix *-(i)okas*, *-ė*; *-iotė* a *-okšnis*, např. *berniokas* „klučina“: *bernas*, *kojotė* „noha, která již není malá“: *koja*, *ežerokšnis* „nevelké jezero“: *ežeras*), a mohou mít nejrůznější další konkrétní významy (např. sufix *-ilis*, *-ė* a *-išius* (*-is*), *-ė*: *dagilis* „bodlák pcháč“, *lapišius* „lovec lišek“). Přípona *-(i)okas*, *-ė* navíc tvoří ještě nomina agentis (*mušokas* „rváč, kdo se pere“). Jen výjimečně je za deminutivní považována přípona *-etė*, která se vyskytuje v mezinárodních slovech (*tanketė* „lehký tank“) (Ambrasas 2005, 92, 93; Otrębski 1965, 215, 222, 225, 227, 228, 264–265, 279–280; Skardžius 1996, 132, 181, 317, 352, 362–364, 390, 392).

Z podaného přehledu vyplývá, že kromě formantů *-l-* a *-k-*, které byly zmíněny na začátku, jsou dále v litevských deminutivních sufixech významněji zastoupené ještě formanty *-t-* a *-n-*. Vyskytují se v příponách, které mají své protějšky ve slovanských jazycích, *-aitis*, *-ė*, *-ytis*, *-ė* a *-inas*, *-a* (protějšek k *-inas*, *-a* však netvoří deminutiva), ale i v sufixech, pro které takové paralely nalézt není možné, *-(i)ūkštis*, *-ė*, *-iotė*, *-etė* a *-okšnis*. Také přípony s charakteristickým litevským deminutivním formantem *-l-*, *-elis*, *-ė* a *-ėlis*, *-ė*, *-ulis*, *-ė*, mají slovanskou obdobu, deminutiva však tvoří pouze protějšek k sufixu *-elis*, *-ė*. Charakteristický slovanský formant *-k-* se vyskytuje v litevských sufixech *-(i)ukas*, *-ė* a *-ikė*, pro které existuje deminutivní slovanská paralela, ale i v příponě *-(i)okas*, *-ė*, pro niž taková paralela není. Další formanty, které se podílí na stavbě litevských deminutivních sufixů, avšak nemají své protějšky ve slovanských jazycích, jsou *-š-* (*-šė*, *-ušis*, *-ė*, *-išius* (*-is*), *-ė*), *-ž-* (*-užis*, *-ė*) a *-z-* (*-ėzas*).

Sufixy *-okšnis* a *-(i)ūkštis*, *-ė* jsou složené; z vnitřní slootovorné struktury i vnějších srovnání vyplývá, že *-k-* před *-š-* ve skupině s následujícím konsonantem bývá vkladné (Smoczyński 1989, 38–44).

Synoptická tabulka deminutivních sufixů

-C- (m.f.)	-ai-C-	-e-C-	-ė-C-	-i-C-	-y-C-	-(i)o-C-	-(i)u-C-	-o-C-
-k-as/-ė						-(i)okas/-ė	-(i)ukas/-ė	
-k- /-ė				/-ikė				
-I-is/-ė		-elis/-elė	-ėlis/-ėlė	-ilis/-ilė			-ulis/-ulė	
-n-as/-a				-inas/-ina				
-š-is/-ė							-ušis/-ušė	/-šė
-š-ius/-iė				-išius/-išė				
-t-is/-ė	-aitis/-aitė	/-etė			-ytis/-ytė	/-iotė	-(i)utis/-ė	
-z-as			-ėzas					
-ž-is/-ė							-užis/-užė	

LITERATURA

- AMBRAZAS, S. 2000. *Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- AMBRAZAS, V. 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- OTRĘBSKI, J. 1965. *Gramatyka języka litewskiego. Tom II: Nauka o budowie wyrazow*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- SKARDŽIUS, P. 1996. *Rinktiniai raštai I: Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ŚLAWSKI, F. 1974. *Słownik prasłowiański. Tom 1*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- ŚLAWSKI, F. 1976. *Słownik prasłowiański. Tom 2*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- SMOCZYŃSKI, W. 1989. *Studia balto-słowiańskie. I*. Kraków: Ossolineum.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1998. *The History of the Lithuanian Language*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DIMINUTIVES IN LITHUANIAN

The article treats Lithuanian diminutives and studies the suffixes used for their derivation. It presents them in comparison with Slavic suffixes. The main criterion is the perspective of how often these derivative suffixes are used and the possibility to find their counterparts in the Slavic languages. To be able to find such parallels, the meaning of the suffixes is considered and examples are given. Besides the suffixes with the formant *-l-*, prevalent in Lithuanian, and the *-k-*, prevalent in the Slavic languages, there are suffixes with formants *-t-* and *-n-* - for some of which it is possible to find Slavic parallels - and with *-z-*, *-ž-*, *-š-*, for which Slavic parallels do not exist.

Tereza Kabeláčová
 Ústav jazykovědy a baltistiky,
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 e-mail: 146513@mail.muni.cz